

ségének lehetőségét. „Mindennek együttesen nagy jelentősége és befolyása van Jugoszlávia nemzetközi helyzetére. Kulcsfontosságú azonban belső gazdasági és politikai helyzetünk... Kulcsfontosságú, hogy minél előbb megszilárdítsuk a gazdaságot, minél előbb kilábaljunk a gazdasági nehézségből, hogy minél előbb felélénkítsük a gazdaság és a foglalkoztatás növekedését, hogy minél előbb ismét távolat nyissunk szocialista fejlődésünk előtt az élet minden területén.” Gondolunk itt például arra, hogy még tavaly az év elején is furcsálltuk, hogy a Francia Kommunista Párt kongresszusa az öngazgatásról szólva nem hivatkozott Jugoszláviára, holott a francia kommunisták már akkor tudták, hogy nem lehet egy programba foglalni ragyogó és vonzó elvvel kapcsolatban arra emlékeztetni, hogy ebben a rendszerben Jugoszláviában százszázalékos infláció és húszszázalékos munkanélküliség keletkezhet. A világot nyitott szemmel néző Minić még 1983-ban világosan látta: „A gazdasági és politikai szilárdság, az állandó előrehaladás és növekedés a legfontosabb tényező Jugoszlávia nemzetközi helyzetének, külpolitikájára jelentőségének, befolyásának és szerepének alakulásában. Csak a szilárd, politikailag és gazda-

ságilag erős Jugoszlávia folytathatja az eddigi külpolitikát, és tölthet be olyan szerepet, amelyet az egész háború utáni időszakban vállalt, azt a politikát, amelyet akkor folytatott, amikor még Tito állt az élén. Ellenkező esetben, ha Jugoszlávia nem lenne ilyen, idővel kiderülne, hogy nem töltheti be ezt a szerepet. Az az ország, amely nem képes megbirkózni saját nehézségeivel, elveszti tekintélyét, befolyását a világban, gyengíti biztonságát és veszélyezteti saját függetlenségét.”

*

Nem kötelező olvasmány, nem idézetek gyűjteménye, nem a hivatalos álláspontoknak az ismétlése ez a Miloš Minić-i gyűjtemény. Annál több: egy marxista gondolkodó, a hősi nemzedék Jugoszláviát és világot formáló tagjának nyílt szembenézése a gondolkodó emberek és világot formáló marxisták számára kedvezőtlenebbé vált világgal; néhány rámpont e világ és problémáinak megértéséhez, megmagyarázásához, kiindulópont az új helyzetben lehetséges tevékenységhez. Ez teszi érdekes és izgalmas könyvvé.

BALINT ISTVÁN

AZ ESSZÉPRÓZA NYOMÁBAN

Sveta Lukić: A mai intellektuális próza. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985.

„Az intellektualizmus ma már áthatja a prózairodalom minden válfaját. Azt is állíthatnánk, hogy korunk prózáját legerőteljesebben éppen az intellektualizmus határozza meg” — mutat rá napjaink irodalmának egyik sajátos jelenségére Sveta Lukić. Könyve annak a gondolatnak a jegyében íródott, hogy a bölcséleti-intellektuális próza, mely sokáig csak a szépirodalom határterületén húzódott meg, századunkban egyre fontosabb szerepet kap. Sveta

Lukić e prózai irányzat jellemző vonásait igyekszik megragadni konkrét művek elemzése révén, miközben feltárja a bölcséleti próza más irányzatoktól — így pl. a valóságirodalomtól, a költőifantasztikus prózától és elsősorban a hagyományos értelemben vett szépirodalomtól — eltérő vonásait. Úgy érzi, hogy a klasszikus valóságirodalom ideje lényegében véve már lejárt, s a legjobb művek ezen az irányzaton belül is az irodalmi esszéhez közelítenek.

Meggyőződését Joyce, Pilnyak, Wolf említésével támasztja alá. Nézete szerint a fantasztikus próza tiszta formáira sem lehet ma már példát találni, hanem — Kafka, Beckett, Ionesco műveire gondolva — a fantasztikum legtöbbször ironikus szerepet tölt be. A bölcséleti próza — hangoztatja Lukić — szakítva a valóság, az életszerű konkrétság klasszikus ábrázolásával, gondolatilag igen gazdag, művészileg sajátosan megformált alkotásokat hoz létre, melyek a XX. századi irodalom legértékesebb művei közé tartoznak. Ezek közül tesz vizsgálat tárgyává néhányat A mai intellektuális próza c. könyvében. Elemzései nyomán nemcsak az adott művek bölcséleti-intellektuális sajátosságai bontakoznak ki, de az esszépróza jellegzetes írói-művészi megoldásai is körvonalazódnak. S ez annál is inkább lehetséges, mert a szerző nem elégszik meg a jelzett mű konkrét elemzésével, hanem általában azzal a megoldással él, hogy a kiválasztott műalkotást elhelyezi az adott író munkásságában, nemzeti irodalmi hagyományaiban, kijelöli a mű helyét az intellektuális esszépróza vonulatában, és az egyes tanulmányokban járulékosan más gondolatokról is szót ejt. Figyelmét elsősorban a XX. századi európai irodalom intellektuális, bölcséleti vagy esszéprózának nevezett áramlata vonja magára, de e prózai irányzat múltbeli előzményei is foglalkoztatják, akárcsak az a kínai hagyomány, mely némely vonásával hozzájárult az esszépróza gazdagításához.

Sveta Lukić a bölcsészeti irodalom nagy művészeti-esztétikai felvirágzásának első korszakát a XVIII. századra helyezi, amikor a klasszikus irodalmi és művészeti elvek mindmáig modernnek ható újabbakkal szembesültek. Platon után Diderot-t tekinti a filozófiai próza és dráma első legjelentősebb írójának és egyben a filozófiai próza poétikája megteremtőjének. Diderot Rameau unokaöccse, Mindenmindegy Jakab és főleg a Színeszparadoxon c. írásai alapján

megállapítja, hogy Diderot műveiben, a párbeszédekben, neveltségessé válnak az irodalmi játékszabályok, a történetet kiterők, kommentárok teszik szaggatottá, viszonylagosak és feltételesek lesznek a szereplők. Diderot lázadása, miközben a műfajok tiszteltben tartása, a szigorú kompozíció, s általában véve az uralkodó poétika ellen irányult, jelentős szerepet játszott egy olyan prózatípus kialakításában, amelynek az eddigiéik során nem sok helye volt a szépirodalomban. Lukić a Színeszparadoxont esszészzerű s ugyanakkor drámai műnek is tartja, mely szerkesztét és jelentését tekintve intellektuális irodalmi avantgárd műként értelmezhető, s mely mindeme sajátosságainál fogva bizonyítékul szolgál arra vonatkozóan, hogy függetlenül az irodalomtörténeti előítéletektől, a filozófia és az irodalom határterületén álló, műfaji, szerkezeti és más szigorúan vett szabályszerűségeknek meg nem felelő művek is jogosan követelhetnek helyet a szépirodalmi művek körében.

A szerző ugyanebben, a filozófia és az irodalom között mintegy harmadik vonulatként jelen levő prózai irányzatban jelöli ki a kínai Lu Hszün opusának helyét is, akinek munkásságával fordításokban a két világháború közti időszakban ismerkedhetett meg a jugoszláviai olvasóközönség. Abban a vonulatban, melynek legjelesebb európai képviselői között Sveta Lukić Platont, Diderot-t, Montagne-t, Voltaire-t, valamint Thomas Mannt, Malreux-t, Sartre-t említi. Ezt a vonulatot Lu Hszün a kínai filozófiai és irodalmi hagyománnyal gazdagítja. Lu Hszün opusa alkalmas ad a szerzőnek arra, hogy az *általánosságnak* a művészet, az irodalom és általában a kultúra egészében betöltött szerepét megfogalmazza. Ezek szerint az általánosság „valós perspektívája az irodalmi és művészi alkotásoknak”, de az általánosságnak nemzeti, kulturális és művelődéstörténeti határai vannak. Ezek azonban nem áthidal-

hatatlanok, amit Lu Hszün műveinek európai visszhangja is példáz, de ez csakis az európai és ázsiai hagyomány szinterizálása révén vált lehetségessé.

A XX. századi európai intellektuális próza jellemző sajátosságait Thomas Mann, Füst Milán, Paszternak, Pilnyak, Ivo Andrić, Miroslav Krleža és Sartre egy-egy műve alapján vizsgálja a szerző, oly módon, hogy eközben igyekszik rámutatni e prózai irányzat körébe tartozó írások sokarcúságára. Thomas Mann regénye, A varázshegy pl. Sveta Lukić olvasatában ha nem is kimondottan esszéregény, de a bölcséleti próza poétikájának érdekes kísérlete, akárcsak az egész Thomas Mann-i életmű. Azzá teszi többek között a közvetlen diszkurzustól való tartózkodása, az irodalmi posztulátumoknak, úgy mint cselekmény, szereplők stb. egy bizonyos, Diderot-ra emlékeztető ironikus színezete; műveinek tudományos vonatkozásai pedig az esszépróza ilyen irányú lehetőségeire hívják fel a figyelmet. Füst Milán A feleségem története c. regényéről szólva Lukić az intellektuális próza művészi jellegét hangsúlyozza, valamint kiemeli a fantasztikum, az irracionális megjelenését Füst Milán esszéprózájában. Ha Füst Milán prózáművészetében valóság és fikció elmosódásának, az irracionális megjelenésének szentel komolyabb figyelmet a szerző, Paszternak korai műveit a lírai esszészzerűség szempontjából teszi vizsgálat tárgyává. Hangsúlyozza, hogy Paszternak prózájából hiányzik annak a hatásnak a bemutatása, amelyet a társadalom gyakorol az emberre, nála az ember a maga természetességében jelenik meg. Pilnyak regényének elemzése során a szerző ismét más sajátos vonásokat emel ki, méghozzá a nevetés kap „filozofikusabb” értelmet, és a forradalom ábrázolásának személyfelettsége válik hangsúlyozottá.

Sveta Lukić miközben kötetében a bölcséleti próza művészi-irodalmi megoldásait vizsgálja, igen fontos gondola-

toknak ad hangot az irodalmi művek megítélésére vonatkozóan. Már Pilnyak kapcsán is megállapítja, hogy „a szövegelemzések alapján nem lenne szabad lényegi ideológiai különbséget tenni az ‚elismert’ és ‚el nem ismert’, ‚kívánatos’ és ‚nem kívánatos’, ‚fehér’ és ‚fekete’ művek között”, majd ugyanez a gondolat más formában a Krležáról írott tanulmányban is visszatér. A szerző határozottan vallja, hogy egy író opusát akkor tudjuk igazán megítélni, ha művészetként szemléljük, belülről, s nem kívülről, frontálisan, és az értékítéletet nem befolyásolják az író személyes nézetei, amelyeket lehet, hogy igenlünk, de lehet, hogy elutasítunk. A Krležáról írott tanulmányában ez a gondolat, a műalkotás belső, esztétikai megközelítésének igénye igen hangsúlyossá válik. E gondolat jegyében mutat rá arra is, hogy a két világháború között a nemzetközi proletár irodalom méltánytalanul háttérbe szorította Krleža munkásságát, aki pedig ebben az időben már világirodalmi rangú műveket mondhatott magáénak. Lukić azonban aggodalommal szemléli azt a jelenséget is, hogy a nagy formátumú alkotó iránti tiszteletből következően a kritika tartózkodik az életmű érdemi megítélésétől, de fenntartásainak ad hangot a Krleža halála után megjelenő, gyakran önkényes és kritikátlan megnyilatkozásokkal kapcsolatban is.

Lukić szerint Krleža művének nyitját az esszéekben, az esszészzerű művekben, így pl. a naplókban kell keresnünk. E naplók elemzése alapján feltárulnak a nagy író munkásságának lírai és intellektuális vonatkozásai. Líraivá teszi a naplókat a személyes jelleg, intellektuális pedig az élet és a világ személyes tapasztalaton alapuló értékelése, kommentárja. A szerző hangsúlyozza azonban, hogy Krleža munkásságában az esszészzerű megnyilatkozás mindig a részletekre korlátozódott, és a klasszikus megoldásokkal alkotott egységet.

A mai intellektuális próza c. kötet egyik tanulmánya Ivo Andrić műveiben fellelhető esszészerű vonatkozásokat tanulmányozza. A könyv utolsó elemző írásában pedig a szerző Jean Paul Sartre kapcsán megállapítja, hogy Sartre „megkerülhetetlen minden olyan értekezésben, amely a jelenkori filozófiai, esszészerű, intellektuális irodalommal foglalkozik, hisz a második világháború után ő lett ennek az irodalomnak a legnépszerűbb és legvitatottabb egyénisége”. Kiemeli, hogy Sartre műveinek egész sorával járult hozzá ahhoz, hogy a modern filozófiai irodalom közelebb kerüljön a közönséghez. Sartre alapállását az elkötelezett értelmiségi magatartásának tekinti, és hangsúlyozza, hogy Sartre művészi és filozófiai tehetséggel egyaránt rendelkezett, s e kettős beállítódás határozza meg műveit.

A kötet írásai nem kizárólag egy-egy műalkotás elemzésével foglalkoznak, hanem a választott mű mellett az adott író más munkái is felkeltik a szerző figyelmét, sőt, esetenként az irodalomelméleti jellegű észrevételek mellett egyéb kitérők is helyet kapnak. Így pl. a Krleža tanulmányban Krleža két világháború közti fogadtatásának visszáságairól, az Andrić tanulmányban Andrić műveinek színpadra állítása körüli nehézségekről, a Füst Milánról szóló írásban a kis népek irodalmának fordítása körül jelentkező problémákról, s ebből következően a kis népek irodalmának eleve hátrányosabb világirodalmi fogadtatásáról szól. Ezek a kitérők értékes gondolatokkal gazdagítják a könyvet, amelyben a szerző kísérletet tesz az esszépróza sajátosságainak általánosabb érvényű megfogalmazására.

Nyomatékosan hangsúlyozza az intellektuális prózai irányzat klasszikus irodalmi normáktól eltérő szerkezeti tulajdonságait, a kompozíció, a történet, a dramaturgia, a szereplők, a nyelvi kifejezésbeli megoldások megváltozott szerepét, a kommentár jelentőségét és általában a művet létrehozó intellektuális magatartás alapvető követelményét. Nem hallgatja el azonban azt sem, hol látja e modern prózai irányzat jelenleg még érezhető gyenge pontjait. Többek között abban, hogy — amint azt Sartre és Camus, az esszépróza kiváló képviselőinek példája is mutatja — a modern bölcséleti prózának nem mindig sikerül a klasszikus irodalmi, dramaturgiai szabályokkal szakítania, s ebből következően a külső drámaiság és a mű eszmei szöveve olykor két különálló részre tagolódik; de emellett tisztázatlan még a bölcséleti-intellektuális próza tudományhoz fűződő viszonya is. „A tudományos erudíció és a tudományos kultúra gyakran nincs egyenes arányban a szövegek művészi értékével, hanem lemarad mögötte. A tudományos relevancia a *jólétesültség* szintjére korlátozódik, s ezt nem haladja meg” — írja a szerző kötetének befejező részében. Az intellektuális prózai irányzatok tehát nem mindig élnek következetesen saját lehetőségeikkel. S annak ellenére, hogy világirodalmi rangú művek egész sora járult hozzá ahhoz, hogy az intellektuális próza századunkban számottevő irodalmi irányzattá terebélyesedett, a modern próza újabb, esszéisztikus törekvései — a könyv végső kicsengése szerint — még mindig kutatnak adekvát formáik után.

HÓDI ÉVA